

17. Паньків З.П. Ґрунтові ресурси: значення та функції. Вісник ОНУ. Серія: «Географічні та геологічні науки». 2015. Т. 20. Вип. 2. С. 84–95.
18. Медведєв В.В. Физические свойства и обработка почв в Украине. Харьков. Изд-во «Городская типография», 2013. 224 с.
19. Євсюков Т.О. Класифікація та екобезпечне використання особливо цінних земель: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 296 с.
20. Трегобчук В.М. Охорона земель – складова національної безпеки. Вісник НАН України. 1997. № 3–4. С. 3–10.
21. Соколовский А.Н. Сельскохозяйственное почвоведение. Москва: «Госсельхозиздат», 1956. 332 с.
22. Трускавецький Р.С., Цапко Ю.Л. Основи управління родючістю ґрунтів: монографія / За ред. Р.С. Трускавецького. Харків: ФОП Бровін О.В. 2016. 388 с.
23. Балюк С.А. та ін. Стратегія збалансованого використання, відтворення і управління ґрунтовими ресурсами України. Київ: «Аграрна наука», 2012. 240 с.
24. Гавриш Н.С. Правова охорона ґрунтів в Україні: монографія. Одеса: Б.в., 2008. 228 с.
25. Кулинич П.Ф. Екологічні імперативи в системі правової охорони сільськогосподарських земель України. Право України. 2011. № 2. С. 140–147.

ПІДДУБНА Д. С.,

кандидат юридичних наук, завідувач
кафедри цивільно-правових дисциплін
факультету № 3
(Донецький юридичний інститут
Міністерства внутрішніх справ України)

УДК 349.6

ОРГАНІЧНЕ ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА НАВКОЛИШНЄ ПРИРОДНЕ СЕРЕДОВИЩЕ: ГРАНІ ВЗАЄМОДІЇ І СУЧАСНИЙ СТАН

Органічне господарювання – напрям людської діяльності, який передбачає отримання якісних продуктів, що є безпечними для вживання, а процес виробництва не створює загроз і шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. Навколишнє природне середовище – той простір, у якому є всі природні ресурси та природні комплекси, проживає і функціонує людина. Комплексна і системна взаємодія відбувається між навколишнім природним середовищем і будь-якою діяльністю особи, що має особливий прояв під час здійснення органічного господарювання. Такий аспект передбачає вимоги «якості» до навколишнього природного середовища як простору гарантування й забезпечення всієї життєдіяльності.

***Ключові слова:** органічне господарювання, навколишнє природне середовище, взаємодія, сучасний стан, правове регулювання.*

Органическое хозяйствование – направление человеческой деятельности, предусматривающее получение качественных продуктов, которые являются безопасными для употребления, а процесс производства не создает угроз и вредного воздействия на окружающую природную среду. Окружающая природная среда – то пространство, в котором находятся все природные ресурсы и природные комплексы, проживает и работает человек. Комплексное и системное взаимодействие происходит между окружающей средой и любой деятельностью лица, имеет особое проявление при осуществлении органического хозяйствования. Такой аспект предусматривает требования «качества» к окружающей природной среде как пространства гарантии и обеспечения всей жизнедеятельности.

Ключевые слова: органическое хозяйствование, окружающая природная среда, взаимодействие, современное состояние, правовое регулирование.

Organic economic is the direction of human activity, providing for obtaining high-quality products that are safe to use, and the production process does not create threats and harmful effects on the environment. The natural environment is the space in which all natural resources and natural complexes are located; man lives and works. Complex and systemic interaction occurs between the environment and any activity of a person, has a special manifestation in the implementation of organic farming. This aspect provides for the requirements of “quality” to the environment, as a guarantee space and to ensure all life activities.

Key words: organic farming, natural environment, interaction, current state, legal regulation.

Вступ. XXI століття характеризується трансформацією суспільних відносин. Державні службовці, політичні діячі, законодавці, об'єднані територіальні громади, громадські об'єднання, представники наукового світу та звичайна людина почали враховувати, відображати-інформувати, вчиняти дії щодо зміни життя в екологічному спрямуванні. Така змінність є характерною для всієї планети Земля. Одним із кроків на шляху такого досягнення визначилось і здійснення органічного господарювання, яке є безпечним за своїм здійсненням для навколишнього природного середовища, але натомість вимагає «якісного» стану навколишнього природного середовища загалом та його складників, який формує можливість здійснення такого виду господарської діяльності. Зазначене визначає актуальність наукового пошуку за вказаним напрямом.

Проблемним на шляху такого втілення є ряд характеристик щодо природних ресурсів і природних об'єктів, які становлять навколишнє природне середовище, мають негативні показники, а значить, потребують суттєвих змін. Ці зміни повинні мати незволікаючий характер, продуманий, системний механізм відповідних дій. Адже саме від них залежить те, наскільки людина може здійснювати зазначений вид діяльності, відповідно, настільки буде захищене її проживання та взагалі життя в безпечному навколишньому природному середовищі. Саме в цьому і знаходить свій прояв практичний бік наукового пошуку, що матиме безпосереднє значення для втілення в регульованні суспільних відносин за рядом позицій.

Поширення напряму органічного виробництва сприяло тому, що представники наукового світу не залишились осторонь щодо питань висвітлення й піддали певному розгляду у своїх наукових доробках аспекти, пов'язані з таким видом діяльності. Серед них можна виділити таких дослідників, як Н.А. Берлач, С.І. Бугера, А.П. Гетьман, І.В. Гиренко, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, Т.Г. Ковальчук, К.А. Кондратьєва, М.В. Краснова, Ю.А. Краснова, П.Ф. Кулинич, Т.В. Курман, В.І. Лозо, В.В. Медведєва, О.Ю. Піддубний, С.М. Романко, А.К. Соколова, А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та інші. Однак наукові напрацювання мають фрагментарний характер відображення, що

пояснюється висвітленням лише певних елементів і частковим розглядом їхніх правових режимів. Можна зазначити, що напрацювання містять лише характеристику деяких природних ресурсів, характеризують діяльність органів державної влади, визначають принципи ведення органічного виробництва, але поза увагою залишається розгляд органічного напрямку з боку екології загалом, відсутнє висвітлення взаємозв'язку між органічною діяльністю та навколишнім природним середовищем.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд взаємопов'язаності між здійсненням органічного господарювання та навколишнім природним середовищем шляхом визначення його структурної системи, яка стане доктринальним фундаментом у подальших дослідженнях.

Результати дослідження. Міжнародна спільнота уже протягом кількох десятиків років звертає увагу на стан навколишнього природного середовища та визначає потребу нагально-го вжиття різних заходів системного характеру. Такі заходи визначаються як потребою, перш за все, до зупинення погіршення, так і відновленням чи частковим поверненням до стану в межах розуміння «якості» навколишнього природного середовища та його складників. Серед дій, які передбачають такі зміни, можна визначити правові, соціальні, економічні напрями, а також біологічні, екологічні, технічні тощо. Безсумнівно, саме такими діями і має визначатися напрям роботи щодо зміни ситуації із станом навколишнього природного середовища.

Водночас потрібно розуміти і пам'ятати, що не лише людина, її людська діяльність здійснює вплив на навколишнє природне середовище та її складники, але й наявний «зв'язок бумерангу», за яким навколишнє природне середовище впливає на людину, її життя та здоров'я, на можливість здійснювати той чи інший вид діяльності, на забезпечення реалізації місця проживання, сфери діяльності та збереження планети. Кроком до цього стало запровадження органічного господарювання, яке географічно охоплює всю планету, адже його основна характеристика – це безпечність для навколишнього природного середовища, а продукція чи продукти, отримані від такої діяльності, – запорука забезпечення якості. Саме в такому ключі й проявляється взаємозв'язок між органічним господарюванням і навколишнім природним середовищем.

За інформаційними даними можливо визначити, що «найбільша кількість випадків передчасної смерті внаслідок забруднення екології (92 %) припадає на країни з низькими і середніми доходами. У державах із бурхливою промисловістю, що розвивається, таких як Китай, Індія, Пакистан або Кенія, забруднення природи є причиною передчасної смерті кожної четвертої людини» [1].

Цікаві факти констатують у своїй роботі О.В. Землянська та Ю.Г. Голинська щодо ресурсно-екологічної ситуації. Зокрема: «За глобальною оцінкою Міжнародного фунтового центру (Нідерланди), внаслідок антропогенної діяльності вже деградовано понад 15 % світового суходолу. У межах цієї площі близько 6 % земель зруйновано водною ерозією, 28 % – вітровою, понад 12 % – засолено через неправильне зрошення, 5 % – виведено з обороту внаслідок надмірного забруднення хімічними речовинами та деструкції (знищення лісів, будівництва тощо). Кожної години на планеті 1700 акрів продуктивних ґрунтів стають пустелею через нераціональне використання. Дані ООН свідчать, що майже 900 млн людей нині мешкають у посушливих регіонах нашої планети, де відбуваються процеси інтенсивного опустелювання та виснаження природних ресурсів. Приблизно 100 країн зазнають негативного впливу опустелювання, причому 81 з них належить до слаборозвинених, де населення потерпає ще й від злиднів, хвороб, голоду тощо» [2, с. 29]. Отже, можемо зазначити про те, що неправильна господарська діяльність, відсутність економічної обґрунтованості та підтримки призводить у світі до негативних наслідків.

І якщо зазначені позиції характеризують переважно стан земельних ресурсів, відсутня можливість зазначити, що всі інші складники-ресурси навколишнього природного середовища перебувають у задовільному стані. Підтвердженням є також позиція, згідно з якою «за матеріалами ВООЗ, унаслідок того, що населення 75 країн світу змушене користуватися надто забрудненою водою, щорічно хворіє понад 500 млн людей. Водночас до природних водойм щорічно надходить майже 500 млрд тонн промислових і побутових стоків, декілька

мільйонів тонн нафти. Одного літра нафти досить, щоб зробити непридатним для вживання (пиття, зрошення, технічних потреб) мільйон літрів води. Моря та океани, прісні водойми, яким людство зобов'язане водою, теплом, відпочинком, киснем, харчуванням, перетворюються на величезні сміттєзбірники сучасності. Загалом, внесок екологічного чинника серед інших у погіршення здоров'я людей оцінюється у 30–40 %, а стосовно онкологічних захворювань – у понад 50 %» [2, с. 29–30].

Зазначеним прикладом визначається проблемність щодо водних ресурсів і характеризується зміст комплексного підходу, адже предметом впливу є також стан середовища та здоров'я людини.

Надалі під увагу потрапляє атмосферне повітря, за показниками якого визначено таке: «Інтенсивна виробнича, насамперед індустріальна, діяльність людини призвела до його значного забруднення, тобто до виразної відмінності його властивостей і складу від показників природної атмосфери. Ба більше, динамічна рівновага, яка існувала у природі стосовно виділення та поглинання кисню, вуглекислоти й азоту, невпинно порушується разом із розвитком автотранспорту, урбанізації, електрифікації та індустріальної діяльності людства. <...> Забруднення атмосфери негативно впливає на здоров'я людей: за тривалої дії запиленого та насиченого шкідливими газами повітря розвиваються пневмонії, бронхіти, астми та інші хвороби органів дихання. Забруднене повітря пошкоджує шкіру, знижує опірність організму та призводить до незадовільного стану здоров'я, росту захворюваності та смертності населення. Спостерігається зменшення захисної дії атмосфери на планеті: до 60 % озонового шару над Антарктидою вже знищено, а над північною частиною Земної кулі – від 9 до 20 %. ... До 2030 року очікується збільшення середньорічної температури на планеті на 1,5–4,5° за Цельсієм, а отже – підвищення рівня океану на 20–140 сантиметрів. Для економіки США це означатиме величезні матеріальні втрати, які оцінюються приблизно в 60 млрд доларів. Для країн же Західної Європи, розташованих нижче рівня океану, та для острівних держав такі втрати будуть ще більші» [2, с. 30].

Зазначені позиції не становлять своєї вичерпності. Проблемність відображається також через обґрунтування економічного складника. Оскільки такий стан навколишнього природного середовища та вплив на нього характеризують також матеріальні показники. Зокрема: «Забруднення навколишнього середовища завдає серйозної матеріальної шкоди національним господарствам майже всіх країн світу. Щорічні збитки від деградації природи оцінюються (у відсотках від НВП) так: 0,4–2 % – у розвинених країнах (США, Франція, Велика Британія, Нідерланди, Японія); 3–5 % – у державах Східної Європи; 6–15 % – у країнах СНД (зокрема, в Україні – 10–15 %); 6–18 % – у країнах третього світу (Нігерія, Буркіна-Фасо, Ефіопія тощо)» [2, с. 31].

Через вплив на навколишнє природне середовище так звані екологічні проблеми стосуються всього світу та підпадають уже під рівень визначеності статусу «зон екологічного лиха». Серед таких зон визначають Азовське, Чорне, Балтійське, Аральське та Японське моря, Перську й Мексиканську затоки, Урал, Кузбас, Тюменський нафтопромисловий регіон, Нову Землю, Ефіопію тощо [2, с. 31]. Україна, як країна із значними природними ресурсами (а деякі характерні виключно для неї), визначається також зоною екологічного лиха. З приводу цього влучним є таке твердження: «Серед європейських країн наша держава має найвищий інтегральний показник антропогенних навантажень на природне середовище практично на всій території. При цьому сільськогосподарське освоєння земельного фонду (станом на 2010 рік) досягло 72 % території країни, з яких на ріллю припадає 56 %. Для порівняння: у США розораність території становить 19 %, у Франції та Німеччині – 38 %, в Італії – 31 %. Величезних розмірів набрали в Україні забруднення повітряного басейну, водних і земельних ресурсів, а також деградація ґрунтів і водойм. Наприклад, щорічно у повітряний басейн, земельні та водні ресурси країни потрапляє майже 40 млн тонн небезпечних речовин, з яких 90 % – токсичні промислові відходи. Загальна площа земель, використаних для нагромадження відходів, становить 160 тис. гектарів. Площа еродованих земель оцінюється майже в 50 % загального фонду сільськогосподарських угідь. В Україні вже немає

незабруднених ґрунтів: у легкому ступені деградації перебуває 38 %, помірному – 46 %, сильному – 23 %, крайньому – більше 3 %. На один гектар території України потрапляє 19,6 м³ стічних вод, тоді як у Росії – 6,6 м³, Білорусі – 3,9 м³. Майже все населення України споживає неякісну питну воду, забруднені продукти харчування. За останні 10 років чисельність населення скоротилася на 4,1 млн осіб. За темпами смертності Україна входить до першої десятки країн світової спільноти, а за тривалістю життя посідає 60-те місце у світі» [2, с. 31].

Подібне висвітлення щодо стану навколишнього природного середовища України у розрізі аналізу за таким же критерієм у певних державах світу здійснюється в дослідженні А.Б. Качинського та С.І. Лавриненка [3, с. 1–13]. Дослідниками серед природних ресурсів, які потрапляють під негативний вплив та до 2025, 2050 років будуть зазнавати свого погіршення, зменшення, визначено такі: земельний фонд, лісовий фонд, земельні ресурси, забруднення атмосфери, споживання чистої води, забруднення навколишнього середовища відходами. Серед прояву екологічної кризи в країні визначено «зміни генетичного фону людини та тварин, недостатню енергетичну, мінерально-сировинну та продовольчу забезпеченість розвитку цивілізації, демографічний дисбаланс, забруднення довкілля токсичними відходами тощо» [3, с. 12].

На шляху зміни – як і в Україні, так і у світі – стану навколишнього природного середовища з позиції правового регламентування можна навести Концепцію сталого розвитку в рамках ООН. Не вдаючись до детального аналізу щодо змісту Концепції, акцентуємо увагу виключно на її цілях, адже переконані, що саме ними визначається всебічність і взаємозв'язок між усіма елементами, які спрямовані на забезпечення «якості» навколишнього природного середовища. Це безпосередньо – «подолання бідності у всіх її формах та усюди; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування; забезпечення здорового способу життя; забезпечення всеохоплюючої і справедливої, якісної освіти; забезпечення гендерної рівності, розширення прав жінок; забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів; забезпечення доступу до недорогого, надійного і сучасного енергопостачання; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному розвитку; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і стійкій індустріалізації; скорочення нерівності всередині країн і між ними; забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості до житла, користування безпечними, недорогими, доступними та екологічно стійкими транспортними системами; забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва, раціонального освоєння й ефективного використання природних ресурсів; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату; збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів; захист і відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню наземних і внутрішніх прісноводних екосистем; сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства, розвитку верховенства права; зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках Глобального розвитку науки, техніки, інновацій» [4]. Зазначені цілі не є вичерпними, адже містять ряд підцілей, через які заплановано реалізацію та забезпечення узагальненовизначених цілей.

Для України врахування положень Концепції сталого розвитку в рамках ООН та її безпосередня реалізація відбуваються вже кілька років, але залишаються також питання, які потребують свого подальшого вдосконалення. Одним із кроків на шляху виконання нормативного передбачення за Концепцією є також належна нормативно-правова база. Під визначення підпадає потреба її вдосконалення.

Сьогодні продовжує діяти Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [5], яким визначається характеристика стану природних ресурсів через тривалість життя, причинність, порівняння з іншими країнами, визначаються першопричини екологічних проблем України, мета та принципи національної екологічної політики, стратегічні цілі та завдання, інструменти реалізації національної екологічної політики, етапи реалізації національної екологічної політики, моніторинг виконання та показники ефективності, очікувані результати виконання стратегії. Однак із тексту Закону станом на початок 2019 року можна визначити також певні напрацювання, але

більшість із них потребує виконання та втілення. Проте у квітні 2018 року за ініціативою Кабінету Міністрів України на розгляд Верховної Ради України подається проект закону «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (реєстр. № 8328 від 26 квітня 2018 року), який зареєстрований за № 2543-VIII від 18 вересня 2018 року [6]. Однак відповідно до наданого висновку Комітетом Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи від 12 липня 2018 року [7] визначається, що «текст проекту Стратегії містить низку суперечностей та неузгодженостей, у ньому не дотримана внутрішня змістовна єдність та послідовність викладення матеріалу, незрозумілим є підхід до аналізу окремих сфер навколишнього природного середовища» [7]. Такий факт може характеризувати лише те, що не на виконання та «якість» здебільшого спрямовуються законопроекти, що водночас становить від'ємний показник і характеристику на шляху втілення будь-якого напряму нормативно-правового врегулювання. Отже, виникає потреба порушення питання також із приводу якісного розроблення нормативно-правового акта та механізму безпосередньої реалізації. У зв'язку з цим пропонуємо до запровадження принцип «мінімізації, якості та механізму реалізації нормативно-правового акта».

Такий висновок додатково пояснюється також ситуацією щодо нормативно-правового регулювання органічного виробництва, яке сьогодні ще регулюється Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [8], але з 2 серпня 2019 року вводиться в дію новий Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [9]. Перший Закон у преамбулі визначав таке пояснення свого розроблення: «... визначає правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини і спрямований на забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, а також на гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні» [8]. За другим, «... визначає основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, засади правового регулювання органічного виробництва, обігу органічної продукції та функціонування ринку органічної продукції, правові основи діяльності центральних органів виконавчої влади, суб'єктів ринку органічної продукції та напрями державної політики у зазначених сферах» [9]. Наприклад, безперечно розширеним спектром визначається нормативне положення за другим нормативно-правовим актом, ніж першим, але також його зміст надає можливість констатувати про складність застосування та розпорошеність норм, які мають застосовуватися для 100-відсоткового врегулювання суспільних відносин із приводу здійснення органічного виробництва. Тобто принцип мінімізації не є збереженим і використаним навіть уже в запропонованому та прийнятому другому, оновленому Законі України.

Висновки. Отже, резюмуючи за напрямом дослідження, визначаємо, що органічне господарювання як напрям забезпечення екологічності виробництва знаходить своє включення до позицій із збереження, відновлення навколишнього природного середовища. Втілення має відбуватися через позицію «зв'язок бумерангу», що має значити не лише про вплив людини на навколишнє природне середовище, але й про те, що навколишнє природне середовище визначає територію, простір і засіб виробництва для людини. У сфері розроблення нормативно-правових актів як інструмента регулювання суспільних відносин щодо забезпечення взаємозв'язку між навколишнім природним середовищем та органічним господарюванням має враховуватися принцип «мінімізації, якості та механізму реалізації нормативно-правового акта». Наступним предметом наукового дослідження необхідно визначити складники навколишнього природного середовища, адже з огляду на особливості органічного господарювання та його ознаки вони всі є приманними для нього, визначаються використанням, деякі з них становлять основу такого виробництва, задля чого мають характеризуватися своєю відповідністю визначеним критеріям. Критерії потрібно також визначити з урахуванням правил, норм, вимог міжнародного та європейського значення. Адже вони вже існують тривалий час у світі та піддані масовому застосуванню, виконанню різ-

ними суб'єктами діяльності. Такий підхід надасть можливість більш швидкого приведення нормативно-правової бази України у відповідність до міжнародних у частині взятих на себе зобов'язань з боку України та сприятиме більш спрощеному входженню України, її суб'єктів діяльності до світової спільноти торгівлі. Отже, на шляху органічного господарювання та навколишнього природного середовища має бути втілена «теорія комплексної взаємодії».

Список використаних джерел:

1. Кожна шоста смерть у світі викликана забрудненням навколишнього середовища – дослідження. URL: <https://www.unian.ua/ecology/reduction/2197706-kojna-shosta-smert-u-sviti-viklikana-zabrudnennjam-navkolishnogo-seredovischa-doslidjennya.html> (дата звернення: 16.01.2019).
2. Землянська О.В., Голинська Ю.Г. Оцінка сучасної екологічної ситуації у світі. URL: <http://op.iee.kpi.ua/2/Untitled8.pdf> (дата звернення: 16.01.2018).
3. Качинський А.Б., Лавриненко С.І. Порівняльний аналіз стану навколишнього середовища України та окремих держав світу. URL: icp.org.ua/files/294_por_vnjalnijanal_z.doc (дата звернення: 16.01.2018).
4. Цілі сталого розвитку 2016–2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 16.01.2018).
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2818-17> (дата звернення: 16.01.2018).
6. Проект Закону про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: реєстр. № 8328 від 26 квітня 2018 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 (дата звернення: 16.01.2018).
7. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи від 12 липня 2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63948 (дата звернення: 16.01.2018).
8. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 3 вересня 2013 року № 425-VII (дата оновлення: 05.04.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> (дата звернення: 16.01.2018).
9. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 року № 2496-VIII. Введення в дію: 2 серпня 2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> (дата звернення: 16.01.2018).

